

K vrcholným úkolům diplomatiky náleží stanovit, jaká byla funkce listiny v životě společnosti. Máme-li na tuto otázku správně odpovědět, je — jak konstatoval před léty J. Š e b á n e k — „nezbytně třeba, abychom si přesně zjistili i souhrn všech faktů tvořících spolu to, co jmenujeme dějinami listiny“.¹

Z hlediska dnešního pozorovatele se dějiny každé listiny rozpadají na dvě na sebe zpravidla navazující období: na období, v němž byla listina živým nástrojem společenského styku a sloužila svému držiteli jako ona příslovečná „*arma contra impugnantes iura*“, a na období, v němž listina v důsledku změněných společensko-právních poměrů své původní poslání již ztratila a stala se jen historicko-archivním dokumentem a pramenovědným pozůstatkem.

Dospět k odpovědi na otázku, kdy v jednotlivých případech končí období první a kdy začíná období druhé, lze jistě různými cestami. Jednou z nich, na niž jsme se vydali v této studii, je sledování pozdních konfirmací původních listin. Zásadně totiž platí, že pokud byly listiny konfirmovány, potud „žily“, potud si podržovaly svou původní funkci, neboť konfirmace není ničím jiným než prodlužováním života listiny. Pro zachování platnosti listiny byla její konfirmace v určitých obdobích naprosto nezbytná,² takže setkal-li se držitel listiny při žádosti o nové potvrzení s potížemi, anebo bylo-li mu potvrzení odepřeno, je to příznak toho, že listina odumřela nebo byla k odumření odsouzena. Toto konstatování nelze však zcela absolutizovat, nemáme-li na základě výsledků této studie dospět k nesprávnému a zkreslenému závěru, že v období Karla VI. a Marie Terzie, kdy úřady přistupovaly ke starým listinám benevolentně a kdy jen výjimečně odmítly některé listiny potvrdit, spokojující se zpravidla připojením globální omezovací klauzule, si většina středověkých a raně novověkých listin nadále podržovala svou platnost, a že teprve až od doby Josefa II., kdy se postoj úřadů změnil, ztrácí většina zastaralých listinných privilegií (ať již celých nebo jejich částí) svou platnost. Ve skutečnosti byla naprostá většina těch listinných ustanovení, jimiž bylo odmítnuto potvrzení za Josefa II. a Františka II., anachronická a prakticky neuplatnitelná už od doby Karla VI. (a namnoze už od Obnoveného zemského zřízení).

Proč se tedy konfirmační řízení za vlády Karla VI. a Marie Terezie tak výrazně odlišuje od řízení za vlády Josefa II. a Františka II.? Zdá se, že to způsobily dva faktory:

a) Odlišný postoj vlády ke klášterům: v karolínském a tereziánském období tradičně kladný vztah k církevním ústavům a v důsledku toho snaha zachránit z klášterních výsad vše, co se ještě zachránit dalo;³ v období začínajícím vládou Josefa II. osvícensky nedůvěřivý, kritický, ba likvidační poměr k řeholním institucím.⁴

b) Rozdílná kvalita úředního aparátu: Těžkopádný, nevykonný způsob úřadování za Karla VI. a i ještě za Marie Terezie v předreformním období její vlády⁵ způsobil, že úřady z pohodlnosti a neschopnosti utopily každý nový podnět, každý nový druh agendy většinou v bezduchem byrokratickém formalismu a v navyklém rutinérství, jímž se zadaných úkolů navenek dokonale zhostily, aniž by původně zamýšleného cíle konfirmačního řízení vůbec dosáhly, a jehož vinou zabředlo konfirmační řízení až na několik výjimek⁶ do naprosté nesmyslnosti, jak se to frapantně projevilo zejména spojováním inserce zastaralých listin s globální omezovací klauzulí. (Jediným, i když ovšem významným a z hlediska státní pokladny prvořadým efektem konfirmačního řízení byly příjmy z tax a ostatních poplatků za vyhotovení konfirmačních listin.) — Zcela jiný způsob úřadování, vyznačující se snahou dosáhnout skutečného cíle konfirmačně-revizního řízení, lze pozorovat u josefínského úřednictva, reprezentovaného v této práci zčásti tehdejší moravským guberniem, zejména však fiskálním adjunktem Rosenzweigem. Ale i v této době dochází, jak jsme poznali, k recidivám starého byrokratického šlendriánu, projevujícího se jednak v některých posudcích komorního prokurátora Lerchenheima, jednak v tom, že ústřední dvorské úřady většinou zcela mechanicky, aniž by si věci prověřily, realizovaly návrhy podřízených úřadů bez ohledu na to, zda odpovídaly nebo neodpovídaly josefínským směrnicím pro konfirmační řízení. Jen tak mohlo tehdy dojít — abychom připomněli případ nejkřiklavější — k absurdní konfirmaci břetislavského falza, téhož, které při jiném, speciálním druhu revize bylo ve stejné době zamítnuto.

Avšak bez ohledu na to, že leckteré zastaralé listinné privilegium prošlo sítím revize (ať již v době karolínské a tereziánské nebo výjimečně i za vlády Josefa II. a Františka II), použitelnost antikvovaných výsad nepřicházela v úvahu, neboť skutečný právní život se ubíral mimo zastaralé listiny, ať již byly formálně potvrzeny či anulovány. Praktický význam si podržela nadále jen ta listinná ustanovení, která se týkala práv majetkových, a z nich ovšem jen ta, o nichž bylo možno na základě jiné dokumentace (zejména zápisy v katastrech a zemských deskách) prokázat, že klášterům vskutku i v současné době, tj. v době, kdy se v 18. století jednalo o jejich potvrzení, náleží. (A tyto staré majetkoprávní listiny, i když zřejmě už nebyly prvořadými důkazními prostředky, si udržely svůj význam i po zrušení klášterů v rukou jejich právních nástupců.)

Z předchozích kapitol dále vyplynulo, že úřední revize listin, jak byly v souvislosti s konfirmačním řízením prováděny v 18. století, se vůbec nezabývaly otázkou pravosti či falešnosti předložených listin a že tedy nešlo při nich o žádná „bella diplomatica“, která se, jak je známo z dějin diplomatiky, vedla v 17. a 18. století při soudních procesech ve Francii a v Německu a jejichž ohlasy jsou v té době patrné i u nás (ve známém sporu mezi pražským arcibiskupstvím a břevnovským klášteřem o autentičnost privilegia papeže Jana XV. z roku 993). Případná spolupráce státních úřadů se znalci starých listin nepřicházela ovšem při tehdejšímu stavu diplomatiky v českých zemích prakticky ani v úvahu, neboť skutečně kritický, diplomaticky fundovaný postoj k otázce pravosti listin se u nás poprvé objevuje až od poloviny osmdesátých let 18. století, tedy v době, kdy hlavní fáze konfirmačního řízení byly už skončeny.⁷ Kromě toho, pokud byly listiny v rozporu se státními zájmy, mohly je úřady prostě anulovat na základě svého mocenského veřejnoprávního postavení, bez ohledu na to, zda jsou listiny pravé či falešné. Nebylo tedy úřadům vůbec ani zapotřebí (na rozdíl od účastníků zmíněných soudních procesů) podpírat své stanovisko k listinným dokladům poukazováním na jejich pravost či falešnost. Rozhodující byl pro úřady jedině soulad nebo nesoulad starých privilegií s právním řádem 18. století.

Pro badatele zabývající se studiem našich středověkých a raně novověkých listin nejsou bez významu *pramenovědné důsledky* revizních zásahů, zejména z doby josefínské, kdy byla řada listin potvrzena a inserována s částečnými vynechávkami: Pokud existují listiny, jejichž jediné znění se dochovalo jako insert v josefínských konfirmacích, je třeba počítat s možností, že text takových listin je neúplný a neodpovídá původnímu znění jejich originálů.⁸ A dochovaly-li se originály nebo aspoň opisy z doby starší než z 18. století, nelze v žádném případě doporučit, aby se jejich studium (byť by šlo badateli jen o obsah listin) nahrazovalo paleograficky snadnějším studiem jejich pozdních, josefínských insertů, které jsou pohodlně shromážděny mnohdy po několika desítkách v jediné, dobře užitelné konfirmační „knize“, s níž se jistě manipuluje lépe než s jednotlivými „nenormalizovanými“ formáty starých, leckdy na různých místech uložených pergamenů.

Stručné závěry, jež jsme právě načrtli, mají ovšem pouze prozatímní a dílčí charakter. S formulací konečných a obsáhlejších závěrů, platných pro veškeré konfirmační listiny našich panovníků 18. století, bude nutno vyčkat až do doby, kdy bude vědecky zpracována všechna revizně-konfirmační agenda nejen moravských, nýbrž i českých a popř. slezských úřadů daného období, a to ovšem agenda týkající se jak listin všech klášterních archívů, tak i listin ostatních příjemců u nás, především pak velkého souboru privilegií měst a městeček. Tato studie chtěla být pouze prvním krůčkem na cestě ke zvládnutí tohoto rozsáhlého a časově nesmírně náročného tématu.

POZNÁMKY K ZÁVĚRU

- ¹ J. Šebánek, *Zásady vydání českého diplomatáře*, s. 14.
- ² Pokud se v některých příručkách diplomatiky uvádí, že listina má zpravidla trvalou nebo časově neomezenou platnost, je třeba toto konstatování chápat tak, že jde spíše o výraz vůle vydavatele listiny než o skutečně, obecně a vždy respektovanou zásadu.
- ³ Projevuje se to různými zmínkami a narážkami v písemnostech vzešlých z konfirmační agendy. Tak např. v tribunálním dobrozdání o listinách velehradského kláštera z 15. března 1748 (StAB, fond B 1, v konv. sign. W 181) se praví: „... *man ... für billig erachtet, damit die Gotteshäuser und deren geistliche ministri bei ihren zum Aufnahm und Unterhalt der heiligen Religion gereichenden wohlhergebrachten juribus, concessionibus et immunitatibus allenthalben geschützet, folgar untereinstens auch ... königliches Closterstift Wellehrad bei sotanen dessen ... exhibirten juribus et privilegiis erhalten werde.*“
- ⁴ Viz např. opovrčlivé vyjádření gubernia (z 3. února 1782 — StAB, fond B 1, v konv. sign. B 87) o klatbě v loucké listině Konráda Oty: „*alberne und mönchmässige ... Verfluchungen*“ nebo narážku fiskálního adjunkta na možnost zrušení louckého kláštera (StAB, fond D 15, v kartónu 733): „... *es ihren Umständen angemessen sein sollte, etwa das Klosterstift Bruck aufzuheben.*“
- ⁵ Viz o tom podrobněji v první části mé práce *Studie o ... tribunálu*. Uvědomme si, že konfirmační řízení probíhalo i za Marie Terezie ještě před reformami, a i když některé konfirmační listiny byly vydány až počátkem let padesátých, tedy až po uskutečnění základních reforem, šlo jen o dokončení akce zahájené už v období předreformních.
- ⁶ Tyto výjimky je třeba připočíst k dobru spíše nižším složkám státního aparátu (viz stanovisko jihlavského krajského hejtmana v IX. kapitole) nebo samotným držitelům privilegií (viz např. stanovisko rajhradského kláštera v I. kapitole).
- ⁷ Srov. Z. Šimeček, *K počátkům české diplomatiky*, zejm. s. 116 a 124. Pokud jde o úroveň diplomatiky u nás v předcházejících desetiletích 18. století, zasluhuje pozornosti Šimečkovu konstatování, že např. rajhradský benediktin Bonaventura Josef Piter, tvůrce známého rukopisného diplomatáře moravských klášterů (*Monasticon Moraviense*) projevoval až překvapivý nezájem o teoretické otázky vědy o listinách, že považoval listiny za věrohodná svědectví a že „v českých poměrech chybí ozvuky zápasů benediktinů a jezuitů při posuzování pravosti listin, jimiž byly obdařeny nejstarší kláštery“ (tamtéž, s. 106). — Připomeňme si v této souvislosti, jak ještě počátkem osmdesátých let 18. století byl rajhradský klášter nezvratně přesvědčen o pravosti břeťslavského falza hlásícího se do roku 1048 (viz o tom blíže v kap. I, pozn. 27). — Co se týká privilegia Jana XV. z r. 993, o němž je zmínka v textu, vyslovili soud o nepravosti této listiny znalci cizí, totiž římští právníci. (Že však výsledek jejich zkoumání nebyl správný, ukázal G. Friedrich ve studii *O privilegii papeže Jana XV.*)
- ⁸ Vynechávky se v listinách inserovaných do josefínských konfirmací vyskytují bez ohledu na to, jsou-li listiny inserovány do josefínských konfirmací přímo, nebo prostřednictvím hromadných konfirmací tereziánských, popř. karolínských.

